

BILINGVIZM - PSIXOLINGVISTIKANING BIR BO‘LAGI SIFATIDA***Pratova Gulshoda O‘tkirbek qizi****Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti**o‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi 1-bosqich magistranti*pratovagulshoda1@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada bilingvizm hodisasi psixolingvistika fanining tarkibiy qismi sifatida tahlil qilinadi. Shuningdek, ikki va undan ortiq tillarni egallagan shaxsning nutq faoliyati, til tanlovi, til almashinuvi va psixik jarayonlar bilan bog‘liq xususiyatlar yoritiladi.

Kalit so‘zlar: bilingvizm, psixolingvistika, til almashinuvi, kod almashtirish, nutq, til o‘rganish, psixik jarayonlar.

Bugungi globallashuv davrida insonlarning bir nechta tillarni egallashi odatiy holga aylangan. Bu jarayon “bilingvizm” deb atalib, u tilshunoslik, pedagogika, sotsiologiya va ayniqsa, psixolingvistika fanlarida keng o‘rganiladi. Psixolingvistika — til va tafakkur o‘rtasidagi munosabatlarni o‘rganuvchi fan sifatida, bilingval shaxsning tilni idrok etish, ishlab chiqish va qo‘llash jarayonlariga alohida e‘tibor qaratadi.

Bilingvizm — bu shaxsning ikki (yoki undan ortiq) tilni faol tarzda egallaganligi va undan kundalik hayotda foydalanishidir. Bilingvizm simmetrik (ikkala tilga teng darajada ega bo‘lish) va assimetrik (bir til ustunroq) turlarga bo‘linadi. Bundan tashqari, bilingvizm tabiiy (oilada) va sun‘iy (ta‘lim orqali) shakllanadi.

Psixolingvistika tilning ruhiy faoliyat bilan bog‘liqligini o‘rganadi. Bilingval shaxslar ikkita tilni o‘z ongida qanday ajratadi? Tilni tanlashda qanday psixologik omillar ishtirok etadi? Bunday savollar psixolingvistik tadqiqotlarning markazida turadi. Masalan:

a) Kod almashtirish (code-switching): Bilingval shaxs bir jumla ichida yoki ikki jumla orasida tillarni almashtiradi. Bu holat psixik holat, muloqot konteksti va shaxsiy identitetga bog‘liq.

b) Til interferensiyasi: Ikkinchi tilni o‘zlashtirish jarayonida ona tilining grammatik va fonetik xususiyatlari ta‘sir ko‘rsatadi.

c) Til tanlovi (language choice): Muloqotda qaysi tilni tanlash – bu psixologik, ijtimoiy va madaniy omillar bilan bog‘liq qaror.

Ko‘plab ilmiy tadqiqotlar bilingvizmning kognitiv rivojlanishga ijobiy ta‘sir ko‘rsatishini isbotlagan. Ikki tilni egallagan shaxslar:

yaxshiroq e‘tibor boshqaruvi;

kuchliroq ishchi xotira;

moslashuvchan tafakkur;

yuqori metalingvistik sezgirlikka ega bo'lishadi.

Shu bilan birga, muvozanatsiz yoki noto'g'ri yo'naltirilgan bilingvizm bolalarda til chalkashuvi yoki psixologik bosimlarga olib kelishi mumkin. Bu holatlarni to'g'ri tahlil qilish psixolingvistik yondashuvni talab qiladi.

Bilingvizmning neyropsixologik asoslari

Zamonaviy neyropsixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bilingval shaxslar miyyasi ikki tilni boshqaruvchi alohida, lekin o'zaro bog'liq neyron tarmoqlarni faollashtiradi. Ayniqsa, Broka va Vernike maydonlarining faolligi, frontallobdagi boshqaruv funksiyalarining oshishi bilingvizmga xos belgidir. Miyya MRT tasvirlari orqali bilingvlar til almashinuvi paytida o'ziga xos kognitiv resurslarni safarbar etishi aniqlangan.

Bu esa quyidagilarga olib keladi:

Miyadagi plastiklik darajasining oshishi.

Ehtimoliy nevrodegenerativ kasalliklarning kechroq rivojlanishi (masalan, Altsgeymer).

Har ikki tilga oid semantik tarmoqlarning o'zaro bog'lanishi, bu esa til bilan bog'liq vazifalarni tezroq bajarishga yordam beradi.

Bilingval shaxslarda emotsional ifoda va til tanlovi

Emotsiyalar va til orasidagi bog'liqlik psixolingvistikaning dolzarb masalalaridan biridir. Bilingval shaxslar ko'pincha hissiy holatlariga mos ravishda til tanlashadi. Masalan, ayrim hollarda ona tilida emotsional jihatdan kuchliroq ifoda berilishi kuzatiladi, chunki u birinchi bo'lib ongda shakllangan bo'ladi. Tilingiz orqali his-tuyg'ularingizni boshqarishingiz mumkin: bu psixoterapiyada bilingvizmning yangi imkoniyatlaridan biridir. Shuningdek, ikkinchi tilda gapirganda shaxs ba'zan hissiy masofani saqlab turadi, bu esa og'riqli mavzularni muhokama qilishda qulaylik tug'diradi.

Bilingvizm va madaniy idrok

Psixolingvistika faqat tildagi aqliy jarayonlar bilan cheklanmaydi, balki madaniyat va til o'rtasidagi munosabatni ham o'rganadi. Bilingval shaxslar ikki yoki undan ortiq madaniy model asosida fikrlaydi, bu esa:

Madaniy moslashuvchanlikni kuchaytiradi.

Tillararo qiyosiy idrokni rivojlantiradi.

Kommunikatsiyada kontekst va pragmatikaga e'tiborni oshiradi.

Masalan, bir til orqali rasmiy muloqot yurituvchi shaxs boshqa til orqali norasmiy, iliq muhitda o'zini erkinroq tutadi. Bunda tilning o'ziga xos madaniy yuklamasi muhim rol o'ynaydi.

Bilingvizm va ta'lim jarayoni

Pedagogik psixolingvistika doirasida bilingval shaxslarning o'quv faoliyati

alohida o'rganiladi. Ikki tilni o'zlashtirgan bolalar:

Murakkab sintaktik strukturalarni tezroq anglaydi.

O'quv materialini har xil til muhitida qayta ishlay oladi.

Til o'rgatishda kontekstual yondashuvlar (CLIL – Content and Language Integrated Learning) samaraliroq bo'ladi.

Shuningdek, ta'lim tizimida bilingvizmni e'tiborga olmaslik o'quvchining o'z-o'zini baholashiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shuning uchun maktablarda til muhitini ongli ravishda boshqarish zarur.

Bilingvizmning psixologik xavflari va ularni yengish yo'llari

Ijobiy tomonlari bilan bir qatorda, bilingvizm ba'zi hollarda ruhiy bosim, o'zligini anglashda noaniqlik (identitet inqirozi) yoki til chalkashuviga olib kelishi mumkin. Ayniqsa, ijtimoiy muhit bir tildan boshqasiga o'tishni qo'llab-quvvatlamasa, bola yoki o'smir o'zini "tillari orasida qolib ketgan" kabi his qilishi mumkin. Bunday holatlarning oldini olish uchun:

Oilaviy va maktab muhitida har ikkala tilga ijobiy munosabatda bo'lish.

Til bilan bog'liq sharmandalik yoki tanqid holatlarining oldini olish.

Bolaning madaniy va til identitetini qo'llab-quvvatlovchi muhit yaratish zarur.

Xulosa qilib aytganda, Bilingvizm nafaqat lingvistik, balki psixologik jarayon sifatida ham ahamiyatga ega. Psixolingvistika fani bilingval shaxsning tilni qabul qilish, ishlab chiqish va nutq jarayonlarini chuqur tahlil qilish orqali bu sohadagi muammolarga yechim topishga xizmat qiladi. Zamonaviy jamiyatda bilingvizmga oid tadqiqotlar yanada dolzarb bo'lib bormoqda va bu yo'nalishda psixolingvistik yondashuv muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Akhutina, T. V. (2002). Psixolingvistika asoslari. Moskva: MGU nashriyoti.
2. Grosjean, F. (2010). Bilingual: Life and Reality. Cambridge, MA: Harvard University Press.
3. Hakuta, K. (1986). Mirror of Language: The Debate on Bilingualism. New York: Basic Books.
4. Kadirova, D. Sh. (2019). "Bilingvizm va bolalar psixolingvistikasi." Filologiya masalalari (Ilmiy jurnal), №2, 112–118.
5. Safarov, Sh. (2020). Psixolingvistika. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.
6. Vygotsky, L. S. (1983). Til va tafakkur. Toshkent: O'qituvchi nashriyoti.